

ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: АНАЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

В науковій статті досліджено основні тенденції розвитку вищої освіти. Особливу увагу приділено модернізації вищої школи на сучасному етапі.

In scientific article explores the major trends in higher education. Particular attention is paid to the modernization of higher school today.

Ключові слова: фінанси, вища освіта, державне та приватне фінансування, реформування

Слід зазначити, що сфера вищої освіти є вкрай важливим чинником, який впливає на економічний розвиток суспільства. Нація може нормально працювати і розвиватися за умови високого рівня освіченості. Це і обумовлює необхідність проведення реформи в системі вищої освіти України та її фінансування.

Науковий аналіз функціонування галузі освіти здійснено у працях Й.Бескида, В.Куценко, В.Лагутіна, Г.Фокіна, В.Юхименка. Багато цікавих ідей з реформування механізму фінансування вищої освіти розроблено у працях багатьох західних науковців: МакМагона, Сачаропулоса, Фуллера та ін.

Адекватність вищої освіти варто оцінювати з погляду того, наскільки діяльність вищих навчальних закладів відповідає очікуванням суспільства. Для цього необхідні етичні норми, політична неупередженість, критичний підхід і, поряд з цим, більш високий ступінь актуальності стосовно проблем суспільства і світу праці, причому довгострокова орієнтація повинна ґрунтуватися на соціальних цілях і потребах.

Вища школа є одним із стратегічних ресурсів країни. Однак за останні роки склалися несприятливі умови для розвитку вищої освіти. Освіта вимагає нових реформ, що

обумовлені і потребами суспільства, і євроінтеграційними тенденціями.

В розвинених країнах освіта сприймається як одна з необхідних і найбільш важливих умов особистого успіху, доступу до високооплачуваної роботи та самореалізації. За оцінками Всесвітнього банку розвитку, фізичний капітал в сучасній економіці формує 16 % загального обсягу багатства кожної країни, природний – 20 %, а людський капітал – 64 %. Нині цінності створюються за рахунок підвищення продуктивності та використання нововведень, тобто застосування знань на практиці [1, с.13]. За індексом людського розвитку Україна в 2014 році посіла 69-е місце серед 169 держав і територій. Серед країн які найпомітніше змінили індекс людського розвитку за останні 40 років перше місце посідає Оман, який упродовж десятиліть інвестував прибутки від реалізації енергоносіїв в освітню галузь та систему охорони здоров'я. Далі йде Китай, Непал, Індонезія, Саудівська Аравія, Лаос, Туніс.

У країнах Західної Європи частка держави в фінансуванні вищої освіти значно вище, ніж, наприклад, в США. У ФРН, Австрії і Італії частка державного фінансування у витратах на вищу освіту складала біля 90%, в Великобританії, Португалії і Фінляндії – приблизно 80%, в Данії, Швеції і Ірландії – приблизно 2/3 (в США відповідний показник рівний 50%). Питома вага державних витрат на вищу освіту в ВВП в більшості європейських країн років перевищувала 1% (найбільш високий він в Фінляндії, Норвегії, Данії і Нідерландах) [2].

Акцентуючи на важливості знань у розвитку інноваційно-інвестиційної системи України, Ю. Гончаров та А. Касич зазначають: «В умовах економіки знань виграє той, хто вміло їх використовує і перетворює у доходи. Саме тому у світі дедалі підсилюється увага до науки. Витрати на наукові дослідження і на вищу освіту розглядаються як інвестиції у знання – вирішальний фактор у забезпеченні економічного прогресу, активізації професійної творчості, поліпшення життєвих стандартів» [1, с. 42].

В Україні діють вищі навчальні заклади державної, комунальної та приватної форм власності таких типів: університет, академія, інститут, консерваторія (музична

академія), коледж, технікум (училище). Наразі кількість вищих навчальних закладів в Україні має стійку тенденцію до зменшення. Це обумовлене, насамперед, демографічною та економічною ситуацією в країні. У 2014 році мережа вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації налічує 803 заклади, з них державної форми власності 415 закладів, комунальної форми власності – 221, приватної форми власності – 167. Говорячи про співвідношення питомої ваги ВНЗ різних форм власності в Україні слід зауважити, що спочатку відбувалось зростання частки вищих навчальних закладів приватної форми власності - до 22% (максимум) у 2010 році. Надалі цей показник повільно скорочується.

Постійно скорочуються обсяги капітальних вкладень. Інвестування у поліпшення матеріально-технічної бази й інновації відбувається за остаточним принципом. Усе це гальмує розвиток освіти в цілому. Необхідне фінансування інформатизації освіти, що забезпечить модернізацію її методів і технологій, перехід до відкритої освіти. Джерелом фінансування повинні стати фонди розвитку виробництва, а також засоби підприємств і галузей, що спрямовуються на підготовку кадрів, проведення наукових досліджень. У зв'язку з перебудовою вищої школи необхідно вводити новий тип взаємовідносин між ВНЗ і підприємствами, організаціями, що буде базуватися на договірних зобов'язаннях. Це означає, що ширше використовуватимуться можливості підприємств і організацій для стипендіального забезпечення студентів, зміцнення і оновлення матеріально-технічної бази ВНЗ.

Витрати державного бюджету України на сферу освіти впродовж 2004-2013 років зросли втричі та досягли 30,9 млрд. грн. (3,86 млрд. дол. США за курсом національної валюти в 2013 році). Рівень приватного фінансування в Україні становить 0,7% ВВП.

Гранична вартість фінансової підтримки одного висококласного університету в Європі становить близько півтора мільярда доларів США на рік і два мільярди, якщо в університеті є медичний факультет і своя клінічна лікарня. Названі суми державної підтримки тільки одного університету світового класу сумірні з бюджетом фінансування всієї системи вищої освіти України. На даному етапі навчальні заклади країни повинні відігравати роль наукового центру та

академічного лідера. Країна, яка має такі центри передової думки й науки, тільки за цим критерієм буде автоматично зарахована до групи розвинених країн світу [3, С.13].

Йдуть суперечки про можливі моделі ВНЗ. З одного боку, стоїть питання про те, чи потрібно орієнтуватися на динамічний, елітарний, вузькоспеціалізований ВНЗ, діяльність якого прямо і непрямо залежить від вимог ринку (модель «університету для ринку»). З іншого боку, можлива і інша модель, яка в значній мірі успадкує орієнтацію на традиційну академічну освіту. Деякі країни намагаються створити гнучку модель, в якій поєднувалися б риси двох вищезгаданих моделей [2, С.7–10].

Реформування системи освіти, підвищення її якості і забезпечення загальнодоступності – процес вельми дорогий, особливо це торкається суспільства, обтяженого економічними, фінансовими проблемами і необхідністю вирішувати складну задачу виплати боргів і здійснення програм структурної перебудови. Держава не може вважатися життєздатною, якщо його громадяни не досягли прийняттого рівня освіти. Тому особливу важливість набуває задача отримання коштів і ефективного їх використання в сфері освіти [3].

Треба зазначити, що найголовнішими досягненнями законодавчої реформи вищої освіти, що була започаткована влітку, стали гарантія автономії українських університетів та створення сучасних механізмів забезпечення якості у вищій освіті.

З початку 2015 року українські вищі навчальні заклади та наукові інституції мають право обслуговуватися в банках.

Це означає, що вони самі визначатимуть, як будуть витратити кошти власного спецфонду. Однак завдання реалізації повної фінансової автономії змушують нас рухатися далі.

Фінансування вищої освіти та наукових досліджень (ці позиції не можна розривати) є інвестиціями у розвиток суспільства та національної економіки.

Всі наукові дослідження мають фінансуватися на відкритих грантових принципах з єдиного джерела (фонду), коли грантові пропозиції формуються разом університетами та академічними інститутами [6].

Сфера вищої освіти займає певне місце в системі суспільного відтворення, оскільки безпосередньо бере участь у

створенні суспільного продукту. Разом з тим суспільний продукт, створений у сфері вищої освіти, відрізняється за своєю натуральноречовою формою від того продукту, який створюється в сфері матеріального виробництва. В умовах, коли основним макроекономічним показником є валовий національний продукт, послуги вищої освіти обов'язково враховуються при розрахунку цього показника. Необхідне визначення величини витрат на виробництво послуг освіти, що можна здійснити в кожному конкретному ВНЗ. Вищий навчальний заклад при цьому розглядається з точки зору самостійної економічної одиниці, суб'єкта мікроекономіки, зацікавленого в здійсненні витрат і отриманні результатів для подальшої діяльності [4].

Одним із найважливіших методологічних питань економіки вищої освіти є з'ясування економічної природи витрат на підготовку спеціалістів. Економічна природа витрат на вищу освіту складається з того, що вони постійно відновлюються в знову створеному продукті, у новій вартості життєвих благ, утворюваних працею робітників матеріального виробництва. Витрати на вищу освіту у вартісній формі мають багато подібних зовнішніх рис із вартістю засобів виробництва (тривалий цикл функціонування робочої сили і засобів виробництва, тривалий ефект дії витрат, форми накопиченого багатства і т.д.). В основу цього питання покладено принцип порівняння витрачених на освіту й професійну підготовку ресурсів та величини доходів – так званий метод аналізу витрат і віддачі. Він являє собою систематичне порівняння витрат і отриманих прибутків певних форм інвестицій з метою визначення їх економічної прибутковості. Всі форми інвестицій означають зменшення нинішнього споживання для отримання майбутньої вигоди у вигляді більшого продукту або доходу. Цей аналіз забезпечує засоби оцінки цієї майбутньої вигоди з точки зору витрат, що мають бути зроблені нині [4, С.31].

Витрати на вищу освіту здійснюються з національного доходу, що створюється працівниками матеріального виробництва. Національний дохід і суспільні фонди споживання, як джерела фінансування вищої освіти використовуються по таких основних напрямках:

– споживання матеріальних благ робітниками вищої школи, включаючи і споживання їхніх сімей;

- матеріальні витрати на експлуатаційні потреби вищих навчальних закладів;
- збільшення вартості невиробничих фондів вищої школи, витрати на розширення і зміцнення матеріально-технічної бази ВНЗ;
- витрати на науку вищої школи.

Важливе місце в механізмі розподілу і перерозподілу національного доходу займає державний бюджет. Засоби з державного бюджету є головними асигнуваннями на підготовку спеціалістів.

У залежності від підпорядкованості навчальних закладів їхнє фінансування проводиться із державного і місцевого бюджетів. Проект бюджету-2015 передбачає зменшення витрат на Міністерство освіти. Наступного року Кабмін пропонує виділити на сферу освіти на 5 млрд. грн. менше порівняно з поточним роком. У проекті бюджету на 2015 рік, оприлюдненому Кабінетом міністрів України, передбачено, що наступного року на Міністерство освіти виділять 19,76 млрд. гривень. Видатки на утримання Міністерства освіти на поточний рік склали 24 млрд. гривень.

Регіони України, як і держава в цілому вимушені в числі першочергових задач на перше місце ставити удосконалення системи освіти, бо зростання їх конкурентоспроможності та добробуту насамперед залежить від наявності висококваліфікованих людських ресурсів. Суспільство повинно сприяти розвитку освіти, через залучення державних, регіональних, коштів підприємств, фізичних осіб та окремих меценатів, оскільки саме рівень освіченості населення має прямий вплив на економічний та соціальний розвиток

При встановленні пропорцій у розподілі засобів між різноманітними видами бюджетів на фінансування вищої освіти, необхідно забезпечити оптимальне сполучення двох важливих вимог:

- а) економічно доцільну концентрацію ресурсів у державному бюджеті на підготовку для галузей, що мають велике народногосподарське значення, зокрема на підготовку спеціалістів для галузей, що грають важливу роль у прискоренні науково-технічного прогресу в нашій країні;

б) необхідність розгляду потреб областей у розвитку економіки, культури і науки, у тому числі надання їм можливостей витратити бюджетні засоби [7].

Незважаючи на думку закордонних і вітчизняних аналітиків, про можливість одержання позитивних результатів реформування вищої освіти тільки у випадку додаткового фінансування, на сьогоднішній день маємо зовсім протилежне явище – скорочення асигнувань.

Розраховувати лише на державний бюджет сьогодні не можна. Він і за кращих часів ніколи не покривав понад 70–75% реально необхідної потреби у коштах. Тому загалом нова система фінансування освіти уявляється в перспективі багатоканальною, яка передбачатиме безпосередню участь споживачів освітніх послуг у процесах формування та використання централізованих, а також децентралізованих фондів фінансових ресурсів

Це означає, що ширше використовуються можливості підприємств і організацій для стипендіального забезпечення студентів і зміцнення матеріально-технічної бази ВНЗ.

Кожен ВНЗ повинен мати можливість на одержання спеціальних грантів, розрахованих на ряд років, із проведенням проміжної оцінки їхньої ефективності і переглядом умов договорів. Субсидії, прив'язані до рівня доходів, повинні полегшувати студентам рішення задачі оплати навчання і житла, а можливість одержання студентських позик повинна бути гарантована.

Чи повинна взагалі бути прибутковою комерційна діяльність вищого закладу освіти? Якщо вона будеється на принципі безприбутковості, то питання відпадає саме собою. Якщо вона є прибутковою, то, по-друге, чи повинні передбачатись податкові пільги. Знову ж таки, очевидно, що так, адже прибуток виступає джерелом розвитку ВНЗ. Потреби ж в таких джерелах дуже значні. Це заохотить ВНЗ заробляти кошти і спрямовувати їх на свій розвиток.

З іншого боку, призначення податків і полягає у тому, щоб взяти в одних і дати іншим. Але, забираючи, потім необхідно повертати гроші у вигляді видатків, бо вищі навчальні заклади потребують значних коштів на створення сучасної матеріально-технічної бази. Тому більш доцільно створити їм можливість і стимулювати заробляти кошти самим, звільнивши бюджет від відповідних видатків.

Освітня діяльність має бути звільнена від оподаткування. Водночас інші види комерційної діяльності, які надаються в освітній сфері повинні розглядатись як звичайне явище і оподатковуватися на загальних підставах.

Спорідненість реформування механізму фінансування із загальним рухом економічних і соціальних реформ, що відбуваються в Україні, є найважливішим для реформування системи вищої освіти.

Тому сьогодні перед державою і суспільством стоїть життєво важливе і невідкладне завдання не «подальшого удосконалювання і реформування», а відновлення системи освіти на якісно новій основі. Необхідно змінити механізм фінансування вищої освіти так, щоб вона забезпечувала б можливість підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях.

Бібліографія

1. Гончаров Ю., Касич А. **Науковий потенціал як фактор розвитку інноваційно-інвестиційної системи України** / Ю. Гончаров, А. Касич // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 42–51.

2. **Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012/2013 навчального року:** Статистичний бюлетень. – К. : Держкомстат, 2013.

3. Садак Я. **Університетські рейтинги і нові запити суспільства** / Д-р Ян Садак // Дзеркало тижня. – 2010. – № 22. – С.1–13.

4. Щетинин В.П. **Научні підходи к економіке образования** / В.П.Щетинин // Педагогика. – 2010. – № 1. – С.13.–117 с.

5. **Закон України «Про вищу освіту»** (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004) // [Електронний ресурс] / Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

6. Квіт С. **Потрібні зміни: зміст і завдання освітніх реформ** // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/ar/>

7. **Мета реформ у вищій школі – якість і доступність освіти:** Інформаційно-аналітичні матеріали до засідання підсумкової колегії міністерства освіти і науки / [Уклад. : Ю. М. Коровайченко, М. М.Фоменко, С. С.Кретович та ін.]; под. ред. Я. Я. Болюбаш. – К. 2009.

Рецензент: д.е.н., професор Павлов В. І.